

DOI 10.57589/srl.v70i4.4079

UDK 811.163.6'374:81'342.2

Luka Horjak

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

luka.horjak@ff.uni-lj.si

IZGOVARJAVA V *SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA*¹

SSKJ je temeljno slovarsko delo, ki vsebuje tudi podatke o izgovarjavi. Na zapisovanje izgovarjave v SSKJ je preko *Slovensko-nemškega slovarja* Maksa Pleteršnika vplival Stanislav Škrabec. Prispevek predstavi obravnavo izgovora v SSKJ, zlasti prispevek Jakoba Riglerja, ki je z metodo anketiranja normiral tonemski način naglaševanja. Izpostavljene so glavne kritike pravorečnega dela SSKJ, ki so jih napisali Golias, Toporišič in Pirnat. Na kratko sta obravnavana razširitev označevanje izgovora v SSKJ2 in aktualno stanje označevanja izgovora v rastočem eSSKJ, ki ne prinaša bistvenega teoretičnega in metodološkega napredka od prve izdaje SSKJ.

Ključne besede: slovenščina, fonetika, fonologija, fonetična transkripcija

The Slovar slovenskega knjižnega jezika (Dictionary of the Slovenian standard language, *SSKJ*) is a fundamental dictionary of the Slovenian language which also contains information on pronunciation. Stanislav Škrabec influenced the notation of pronunciation in the *SSKJ* through Maks Pleteršnik's Slovene-German dictionary. This paper presents the treatment of pronunciation in the *SSKJ*, in particular the contribution of Jakob Rigler, who used the survey method to prescribe the pitch accent. The main criticisms of the orthoepic part of the *SSKJ* by Golias, Toporišič, and Pirnat are highlighted. The extension of the pronunciation notation in the 2nd edition of the *SSKJ* and the current state of pronunciation notation in the 3rd edition (*eSSKJ*), which does not bring any significant theoretical and methodological progress compared to the first edition, are briefly discussed.

Keywords: Slovene, phonetics, phonology, phonetic transcription

1 Uvod

Leksikografska dela poleg podatkov o zapisovanju leksemov, njihovi semantiki in rabi prinašajo tudi vsaj najosnovnejša napotila za njihov izgovor. Načela in načini zapisovanje izgovarjave v leksikografskih delih se med seboj razlikujejo, saj na izbiro načina zapisa vpliva (narodna, institucionalna) tradicija, stanje fonetično-fonološke teorije in zlasti v zadnjem času tudi prijaznost do uporabnika (gl. Jurgec 2015).

Načinov zapisovanja izgovarjave je več, najpogostejši sta poleg ortografske fonetična in fonološka transkripcija. Pogosti so tudi hibridni tipi, pri katerih so posamezni pojavi označeni fonetično, drugi le fonološko. Vloga zapisovanja (iz)govora se je v 20. stoletju s pojavom medijev, ki omogočajo zapisovanje in hranjenje zvočnega signala, močno spremenila, zato v fonetiki in fonologiji zapisovanje (iz)govora razumemo le

---

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

kot predstavitev zvočnih pojavov, ki so predmet raziskave, same raziskave pa vedno temeljijo na instrumentalni analizi akustičnega ali artikulacijskega gradiva, perceptivna metoda pa je zaradi potencialne subjektivnosti manj zanesljiva, zato je običajno le pomagalo raziskovalcu pri segmentaciji gradiva.

V prispevku je v prvem razdelku predstavljena praksa zapisovanja izgovora, ki je vplivala na podobo pravorečnih podatkov v SSKJ, v drugem razdelku sledi predstavitev pravorečja v SSKJ, v tretjem pa strnjen pogled na tretjo izdajo SSKJ.

2 Zapis pravorečnih podatkov do SSKJ

Z zapisovanjem slovenskih fonemov in njihovih variant se je konec 19. stoletja intenzivno ukvarjal Stanislav Škrabec. Natančen pregled zapisovanja glasovja pri Škrabcu je objavila Snoj (1997), tukaj bodo izpostavljene zgolj tiste Škrabčeve odločitve, ki so vplivale na označevanje izgovora v *Slovensko-nemškem slovarju* Maksa Pleteršnika. Škrabec temelj svoje »znanstvene pisave«, kakor pravi svoji fonetični abecedi, postavi v razpravi O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi (1870). Kasneje je v objavah znanstveno pisavo dopolnjeval in popravljal. Leta 1880 razmišlja o glasovih oz. njihovih variantah, ki jih je treba posebej označevati, veliko pozornosti nameni izgovoru črke ⟨l⟩, saj kritizira njen dosleden izgovor kot »čistega l« (tj. obstranski jezičnik [l]) – pojav imenujemo elkanje. Glasoslovnih pojavov, ki se mu za izreko ne zdijo problematični, ne označuje, taka sta mu npr. izgovor ⟨n⟩ pred ⟨k⟩, ⟨g⟩ in ⟨h⟩ ter premena po zvonečnosti, ki jo opiše kot: »mehki soglasniki (b, d, g, z, ž) /se/ na koncu in pred terdimi (p, t, k, s, š, c, č) terdo izgovarjajo, terdi pred mehкими pa mehko; ali obojna ta sprememba prihaja tako sama ob sebi, po tako priprostem zakonu, da zanjo ni treba posebnih znamenj« (Škrabec 1994a: 39).² Leta 1883 Škrabec (1994a: 150–52) na primeru besedila pesmi *Za novo leto* predstavi znanstveno pisavo s pojasnili. Za ⟨v⟩ in ⟨j⟩, ki se izgovarjata kot [u] oz. [i], uporablja simbola ⟨w⟩ in ⟨y⟩, torej: *pra-w* 'prav', *da-y* 'daj'. Črko ⟨l⟩, ki se izgovarja kakor [u], zapisuje z ⟨lw⟩, pri mehčanih soglasnikih pa dodaja črko ⟨y⟩, npr. *bó da'hw* 'bo dal', *lyùbé'žni* 'ljubezni'. Označevanje naglasa je Škrabec večkrat spremenil, sprva ločuje označevanje tonema in kolikosti (leta 1870), nato združi označevanje kolikosti in vrste naglasa (npr. leta 1880), nato pa leta 1883 vpelje novo ločeno označevanje naglasa in kolikosti (gl. Snoj 1997: 45–46).

Slovensko-nemški slovar (1894–1895) Maksa Pleteršnika je prvo leksikografsko delo, ki prinaša podatke o izgovoru. Posebnost Pleteršnikove transkripcije je označevanje segmentnih posebnosti na sami iztočnici. Izgovor dvoglasniškega [u] (Pleteršnik ga imenuje »kratki u«) je označen s simbolom ⟨ṭ⟩, npr. *bótha* 'bolha', izgovor polglasnika pa s posebnim simbolom ⟨ə̣⟩, npr. *bəzəg* 'bezeg'. Ožina srednjevisokih samoglasnikov je označena z diakritičnima znamenjema piko oz. vejico (ločevanje izvora glasu) pod simbolom za grafem, npr. *môst* 'most', *pôt* 'pôt' oz. *zvězda* 'zvezda', *pêt* 'pet'. Tonemski

² Namesto terminov zvoneč/nezvoneč uporablja Škrabec termina mehek/trd, kar ustreza latinskima terminom *lenis* 'mehek' in *fortis* 'močen'. Razlikovalni lastnosti *fortis* – *lenis* se nanašata na moč artikulacijske energije, a v slovenščini sovpadata z lastnostma *nezvoneč* – *zvoneč* (gl. Glück, Rödel 2016).

naglas in kolikost označuje s cirkumfleksom, akutom in gravisom nad naglašanim samoglasnikom, pri besedah z naglašanim polglasnikom ob [r] naglasno znamenje piše nad slednjim, npr. *vr̂t* 'vrt'. Kvalitete naglašanih samoglasnikov v tujih besedah ne opredeljuje, nad njimi zapiše ravno črto, npr. *gēnij* (gl. Pleteršnik 2006).

Škrabec v oceni *Slovensko-nemškega slovarja* obžaluje, da Pleteršnik ni v celoti prevzel njegove transkripcije: »vendar radi priznavamo, da mu ni bilo lahko, ker se je moral ozirati na jezikoslovce „strokovnjake“, ki so vsi po sili zahtevali Vukova znamenja« (Škrabec 1994b: 240). Kot je razvidno iz Škrabčevega pisma (22. 5. 1892) Pleteršniku, je Pleteršnik pred objavo slovarja uporabljal nekoliko drugačno transkripcijo kot v končni izdaji slovarja (gl. Škrabec 1998: 326–28). Škrabec (1994b: 240) pozdravlja novi slovar, a hkrati omenja nekatere izgovorne razlike, ki jih opaža med zapisom izgovarjave v Pleteršnikovem slovarju in izgovorom svojega rodnega kraja – Hrovače (Ribnica).

Škrabčeva zapletena znanstvena pisava niti ni imela možnosti, da bi jo Pleteršnik v celoti prevzel v slovar, saj bi močno upočasnila leksikografsko delo, potreben bi bil dolg razdelek o pomenu posameznega znamenja, jezikoslovci pa so bili tudi bolj vajeni Vukovih diakritičnih znamenj. Nenazadnje tudi sam Škrabec ni bil dosleden pri njeni rabi in jo je večkrat spreminjal. Iz zapisanega vidimo, da že prva znanstvena transkripcija, uporabljena v slovarju, združuje tako fonološka (npr. zapis fonema /n/ v vseh položajih kot ⟨n⟩) kot fonetična načela (npr. zapis alofona [ŋ] fonema /v/ s simbolom ⟨ŋ⟩). Kombinacijo fonološko-fonetične transkripcije ohranja tudi SSKJ.

V času Škrabčevega delovanja je bilo v Parizu leta 1886 ustanovljeno tudi *Mednarodno fonetično združenje* (frc. *Association phonétique internationale*), ki je uvajalo *mednarodno fonetično abecedo* (angl. *International Phonetic Alphabet* – IPA) za zapisovanje izgovora različnih jezikov. Škrabec ta poskus kljub rabi v nemškem in madžarskem jezikoslovju obsoja na propad, saj se sprašuje, če je združenje pomislilo tudi na slovanske jezike (gl. Škrabec 1995: 493). Jasnega razloga, kaj ga moti pri mednarodni fonetični abecedi, Škrabec ne navede. Danes vemo, da se Škrabčeva napoved ni uresničila, saj je IPA postala mednarodni standard v jezikoslovju. Združenje pa redno objavlja fonetične opise posameznih jezikov, med njimi tudi slovenščine (prim. Šuštaršič idr. 1995). Verjetno je neraba v slovanskih jezikih botrovala tudi pozni uporabi v slovenskem jezikoslovju, eden izmed prvih, ki jo je uporabil, je bil namreč Toporišič (1961), a jo je kasneje opustil.

3 Podatki o izgovoru v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*

Najobsežnejše slovensko slovaropisno delo, ki prinaša tudi podatke o izgovoru, je *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ). V njem pri vsaki iztočnici najdemo podatke o izgovoru. Pleteršnikova načela se pri označevanju segmentnih posebnosti niso prenesla na SSKJ, saj se izgovarjava ravna po pisavi, pri tem pa je treba upoštevati »osnovna pravila o izgovoru v, zvočnikov in izglasnih zvenečih soglasnikov ter o asimilaciji soglasnikov po zvenečnost« (SSKJ: § 175). Odstopanja od zapisa so še

neobstojni polglasnik, zapisan z ⟨e⟩ (vendar predvidljiv iz stranskih oblik), izgovor ⟨-l⟩ kot [ɥ] v ednini moškega spola deležnika na -l, tudi ko je podgeslo v pridevniškem pomenu. Na naštetih odstopanja med pisavo in izgovorjavo v okviru geselskih člankov ni opozorjeno. Druge posebnosti so zapisane v oglatem oklepaju, a le tisti deli iztočnice, ki se izgovarjajo drugače kot se pišejo. Tujke, katerih del je naglasno znamenje, imajo izgovorjavo v celoti zapisano v oglatih oklepajih, enako je tudi, če se naglašeni samoglasnik ali soglasnik v tujki izgovarja drugače, kot bi utegnili sklepati glede na zapis. Dinamičen naglas je označen na iztočnici s simboli: krativcem (˘), ostrivcem (˙) ter strešico (ˆ), tonemski pa v zaglavju (SSKJ: § 175–§ 179). Slovarki uvod vsebuje sheme za jakostni in tonemski način naglaševanja. Način zapisovanja izgovora v SSKJ imenujemo Riglerjeva transkripcija.

3.1 Anketiranje

V uvodu slovarja podrobnosti o določanju izgovorjave niso podane, izvemo jih iz objav dialektologa Jakoba Riglerja. Ukvarjal se je predvsem z določanjem tonemskega načina naglaševanja, saj so dotedanji pravopisi, ki so nadomeščali tudi informativno-normativni enojezični slovar knjižne slovenščine, prinašali podatke le o jakostnem načinu naglaševanja, za SSKJ pa so bili predvideni tudi podatki o tonemskem naglaševanju. Rigler (1957: 305) kot osrednje pravorečno vprašanje opredeli mesto besednega naglasa, saj sta si tedanja *Slovenska slovnica* in *Slovenski pravopis* 1950 glede naglasnega mesta posameznih besed neenotna. Smernice za pravorečje so zanj naslednje: 1. zgodovinska upravičenost naglasnih oblik, 2. upoštevanje analogij, ki so v skladu s smernicami (tedaj) sodobne slovenščine in niso nastale po naključju, 3. opiranje na živ narečni jezik. Zaveda se, da je treba postaviti meje knjižnega jezika: »da bo pri tem iz njega izločeno vse, kar je preveč narečnega (pa čeprav ljubljanskega), da pa bo v njem ostalo vse, kar ga bo delalo živega, kulturnega in splošno slovenskega. Vsakdo se bo potem seveda držal bolj tiste meje, ki bo bližnja njegovemu narečju. Ločitev med boljšimi in slabšimi naglasi pa bo prišla prav predvsem tistim, ki naj bi imeli najbolj vzorno izreko. Brez dvoma spada sem v prvi vrsti radio, ki ima že zdaj poleg šole največji vpliv pri oblikovanju naše izreke, in ta vpliv bo le še naraščal« (Rigler 1957: 308).

Za slovar je Rigler (1966: 25) anketiral uporabnike knjižnega jezika, delno pa je upošteval tudi tradicijo. Dotlej so jezikoslovci toneme določali predvsem na podlagi lastnega govora (Rigler 1966: 25; Rigler 1970: 5), kar pa ni ustrezna znanstvena metoda za pridobivanje podatkov o jezikovni rabi, saj je (iz)govor dotičnega jezikoslovca zmotno razumljen kot *a priori* pravilen, a je hkrati krajevno zaznamovan. Primer tovrstne argumentacije je Škrabčeva kritika naglaševanja v Pleteršnikovem slovarju (prim. Škrabec 1994b: 240–42, 246). Ugotovitve Riglerjevih anketnih poizvedb je obravnavala pravorečna komisija za SSKJ. Na vprašanje, kateri tonemski naglas bo sprejet v SSKJ, Rigler (1966: 25) navede, da gre za knjižni izgovor ljudi, ki so doma iz osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani. Takšno opredelitve najdemo kasneje tudi v uvodu v SSKJ. Anketira skupno dvajset izobražencev iz

Ljubljane oz. centralnih področij, od tega je enajst govorcev, vključujoč raziskovalca, in devet govork.³

Rigler natančneje predstavi pridobljene podatke z anketiranjem v treh prispevkih o akcentnih variantah, kjer tabelarično prikaže variantnost tonemov pri opisnem deležniku v ženskem spolu pri nekaterih glagolih (*živela, vrtela, delala, mislila, videla, vedela, povedala, štela*) (gl. Rigler 1970), pri roditelju, mestniku in orodniku množine akutiranih samostalnikov moškega spola (npr. *bratov – bratih – brati*, za druge primere navajamo le imenovalnik ednine: *rak, kmet, prst, soсед, stol, žep, kovač 'obrtnik', kovač 'denar', delavec, lonec*) (gl. Rigler 1971a) in pri nedoločniku (*nositi, loviti, skočiti, piti, briti, biti – bijem, biti – sem, živeti, iskati, znati, dati*) (gl. Rigler 1978). Pri ugotavljanju stanja tonemskega naglasa se naslanja na objave drugih jezikoslovcev in na podatke, zbrane za *Slovenski lingvistični atlas*. Prostovoljci so opravili tudi več anket, s katerimi so ugotavljali izgovor, intonacijo in naglas leksike.

Anketiranje za določanje tonemov je bilo izvedeno zlasti za prvo knjigo, nato pa se je toneme določevalo glede na idiolektalno tonemskost posameznih dialektologov, za peto knjigo pa so bile zopet narejene ankete (Jurgec 2004: 95).

3.2 Kritike pravorečnih podatkov v SSKJ

Ob izidu prve knjige SSKJ so se v medijih in strokovnem tisku zvrstile ocene, ki so kritizirale posamezne slovarske rešitve na področju pravorečja. Glavni kritiki so Janko Golias, Jože Toporišič in Marta Pirnat, obravnavali bomo le njihove glavne točke. Rigler (1971b: 435) se nanje odzove, a hkrati opozarja na zelo nasprotujoča si mnenja kritikov, npr. Golias (1970) zagovarja izgovor tujk približan izvornemu jeziku, Toporišič (1971b: 222) pa čim večje slovenjenje.

Poleg kritičnega pogleda na obravnavo tujk v SSKJ Golias (1970), čigar kritika večinoma obravnava *Slovenski pravopis 1962*, kritizira leksikografska načela, ki po eni strani popisujejo realno stanje, na drugi strani pa predpisujejo normo. V imenu Pravorečne komisije SSKJ Rigler zavrne večino Goliasovih pripomb, razhajanje temelji na povsem nasprotnih načelih glede slovenjenja tujk in tujih imen (gl. PKSSKJ 1971: 14–16; Rigler 1971b: 435).

Najobsežnejšo kritiko objavi Toporišič (1971b: 222), v kateri hvali obravnavo izgovora narečnih besed in tujk, saj ga slovar podaja po glasovnem sistemu knjižnega jezika. Pozdravlja ureditev označevanja izgovora črke ⟨l⟩ kot [u̯/u] v slovarju, zlasti besed, ki imajo v končaju ⟨l⟩ na koncu besede ali pred soglasnikom. Kategorije natančno analizira, opozarja na posamezne napake, npr. pri izglagolskih izpeljankah s priponskim obrazilom ⟨-lec⟩ (velja tudi za izpeljanke na ⟨-lka⟩) na podlagi analize

³ Povprečna starost govork in govorcev ob objavi prve raziskave leta 1970 je 42,5 leta (povprečno leto rojstva je pribl. 1928; med spoloma je odstopanje v starosti minimalno). Natančni demografski podatki anketirancev so dostopni v Rigler (1970: 13–14).

ugotavlja, da se besede delijo v šest kategorij glede na dopuščenost izgovora z [ɥ] in [l] (podobno analizo naredi tudi Pirnat 1979). Predlaga poenostavitev norme, in sicer, da bi besede s pomenom vršilec dejanja oz. nosilec stanja izgovarjali z [ɥ], besede s pomenom orodje, sredstvo pa z [l], variante bi dovoljeval le izjemoma, npr. pri *gasilca* bi dovoljeval izgovor z [l] (Toporišič 1971b: 224). Njegov predlog sicer omogoča lažjo sistematizacijo primerov glede na pomen, a sodobno stanje – zlasti med mladimi – kaže na to, da se uveljavlja izgovor po črki (gl. Dobrovoljc 2018: 911). Če je Toporišič leta 1971 pisal o možni varianti izgovora besede *gasilca* z [l], je danes ta izgovorna oblika prevladujoča, oblika z [ɥ] pa deluje močno zaznamovano (SSKJ na prvem mestu navaja izgovor z [l] na drugem pa dopušča tudi izgovor z [ɥ]).⁴ Na tem mestu omenimo, da Rupel (gl. 1946: 40–42) v *Slovenskem pravorečju* omenja kolebanje med izgovorom [ɥ] in [l] črke ⟨l⟩ pred soglasnikom ali na koncu besede, zlasti pri novih, večinoma le knjižno rabljenih besedah, zato je v zborni izreki dovoljeno oboje, npr. *darováŭca* in *daroválcá*, *darováŭka* in *daroválcá*, pri nekaterih besedah le [l], npr. *prodajálka*, pri drugih pa le [ɥ], npr. *gledálc*, *gledáŭca*, *gledáŭka*.

Toporišič (1971b) v uvodu slovarja pogreša tabelo, iz katere bi jasno razbrali glasovne vrednosti črk, sprašuje se, katera so osnovna pravila, ki jih moramo upoštevati pri izgovoru zvočnikov, zlasti /v/, sklopov *nj* in *lj*. Sprašuje se, zakaj manjkajo ponazorila, kako se posamezna zvočniška varianta izgovarja – prostorska stiska v uvodu ne more biti zadosten razlog. Pogreša napotila v zvezi s končno nezvenečnostjo zvenceh nezvočnikov (npr. *mlad mož*), regresivno premeno po zvenceh (npr. *glasba*), izgovorom dolgih soglasnikov (npr. *oddati*) in izgovorom zveze zobnega zapornika in pripornika (npr. *odstraniti*). Avtorjem SSKJ očita diktaturo, saj v sklopih samoglasnika [i] z drugimi samoglasniki dovoljuje le izgovor z zevom. Kritičen je tudi do poimenovanja tonemov, saj sam razliko med akutom in cirkumfleksom dojema kot razliko v tonski višini, avtorji slovarja pa v tonskem poteku. Del kritike o pravopisu, kjer analizira tudi zapis (in posledično izgovor) tujk, je objavljen v Toporišič 1971a.

Rigler (1972) v odzivu na Toporišičev pravorečni del kritike navaja, da splošni razlagalni slovarji običajno ne prinašajo vseh pravil, opozarjajo le na posebnosti pri posameznih besedah, zato v SSKJ manjka tabela z glasovnimi vrednostmi črk. To nalogo naj bi opravljala slovnica, ne slovar. Za Riglerja je Toporišičeva analiza izgovora pri besedah, ki imajo v končaju ⟨l⟩, zaradi vključitve besedotvornega pristopa po nepotrebnem zapletena. Rigler zavrne marsikatero Toporišičevo kritiko, saj naj bi bil slednji pri navajanju in povzemanju primerov iz SSKJ nedosleden, npr. Rigler se obregne ob Toporišičevo neodobranje rabe izrazov *padajoča* in *rastoča intonacija*, saj jih v uvodu slovarja ni, avtorji namesto njih uporabljajo izraza *akutirana* in *cirkumfektirana intonacija*. Glede podatkov o izgovoru ob iztočnici Rigler pove, da SSKJ nima strogega fonetičnega zapisa, saj je treba upoštevati osnovna pravila o izgovoru, zato niso označene asimilacije.

⁴ Korpus Gos vsebuje eno pojavitev leksema *gasilski* (izgovor z [l]) in skupno 12 pojavitev leksema *gasilec* (v različnih sklonih in številih), a vse izgovori moderator oz. poslušalci vzhodnoslovenskega Radia Maxi. Vse oblike, v katerih črki ⟨l⟩ sledi soglasnik, so izgovorjene z [l]. Podatek ni reprezentativen, a boljšega korpusa za govorno slovenščino ni.

Še natančneje kot Toporišič se problematiki izgovora črke ⟨l⟩ kot [u] posveti Pirnat (1979). Ugiba, da so slovaropisci do v prvih dveh knjigah SSKJ predstavljenih pravorečnih rešitev prišli s pomočjo anket. Mnoge rešitve se ji zdijo »bolj zasilne in verjetno odražajo le stanje pri vprašanih. Stvar je tudi neučinkovita, ker je nepriučljiva, saj niti za iste kategorije (npr. za posamezne pripone) ni mogoče izpeljati posplošitve« (Pirnat 1979: 217). Težišče razprave je na natančni analizi, v katerih primerih SSKJ predpisuje izgovor črke ⟨l⟩ kot [u] in kdaj je dovoljen izgovor kot [u] ali [l]. Na tem mestu je treba poudariti, da Pirnat presoja rešitve v SSKJ glede na svoj jezikovni občutek⁵ (gl. Pirnat 1979: 219), glede na Toporišičevo *Slovensko slovnico* in Ruplovo *Slovensko pravorečje*. Pirnat (1979: 228) avtorjem SSKJ priznava, da je problem izgovora črke ⟨l⟩ dobro rešen, zlasti pri netvorjenem besedju. Zaveda se, da je bil namen slovaropiscev, da prikažejo dejansko stanje, a dodaja, da je objektivnost podatkov odvisna od dejavnikov, kot je izbor anketirancev, njihovo število ipd. Dvomi, da je možno tako natančno določiti pogostost izgovora [l] in [u]. Rigler (1980) se s Pirnat strinja glede zapletenosti problematike, a dodaja, da je naloga slovarja objektivno prikazati knjižni jezik, kakršen je »oz. se sestavljalcem na podlagi številnega gradiva, anket in občutka vsaj zdi, da je« (Rigler 1980: 115). Rigler se izreče proti vsiljevanju semantične razlike med vršilcem dejanja oz. nosilcem lastnosti (npr. *kopačka* – *kopalke*), ki jo zagovarjata Toporišič in Pirnat. Pomenljiv je Riglerjev zapis v zvezi z določanjem izgovora in drugimi spornimi vprašanji:

In če bi Pirnatova vedela, da nisem imel popolnoma prostih rok in da je bil izgovor *u* včasih tako rekoč zaukazan od službeno nadrejenih v hierarhično zelo občutljivi akademiji[.] Zaradi zahteve glavnega uredniškega odbora po forsiranju izgovora na *u* (in vztrajanja pri nekaterih drugih arhaičnostih) je prihajalo do hudih sporov s Toporišičem in mano, ki sva zahtevala prožnejša stališča. V zvezi z nekaterimi spornimi zadevami je glavni uredniški odbor klical za razsodnika celo tedanjega predsednika J. Vidmarja, ki naj bi bil z močjo svojega položaja odločil, kako se morajo določene stvari v slovarju prikazovati. (Rigler 1980: 116–17).

Poleg tega Rigler (1980: 117) opozarja na dejstvo, da bi prišlo do posameznih sprememb v zvezi z izgovorom [u/l], če bi izgovor določali drugi ljudje in če bi anketirali drugo skupino. Velike razlike so bile tudi med sodelavci slovarja, nekateri so govorili *kopačnica* in *gostiŋna*, drugi *gledalci*, *morilci* (oboje z [l]). Rigler (1980: 118) poudari, da je bilo pri snovanju SSKJ sklenjeno, da se bo upoštevala tudi tradicija, hkrati pa je tudi pravorečje vedno nekoliko arhaično in z zamikom sledi pogovornemu jeziku, zlasti mlajše generacije, saj je SSKJ slovar za več generacij.

3.3 Poskusni snopič in podatki o izgovoru

Poskusni snopič SSKJ (1964) uvodoma ne prinaša informacij o pridobivanju izgovornih in naglasoslovnih podatkov. V poskusnem geselskem članku sta celoten

⁵ Pirnat (1979: 217) navede tudi svoje pravorečne odločitve, npr. pri netvorjenih besedah navede obravnavo v SSKJ, nato pa zapiše naslednje: »Sama govorim *u* pri najpogostejših: *fižol*, *kal*, *kol*, *kopel*, *kozel*, *misel*, *módel*.« Ali pa: »Nepotrebni sta varianti *godačca* in *igauka*, ker sta podstavi *godalo* in *igla*. Sama v teh primerih pogosteje izgovarjam varianto z *l*, kot predpisuje slovar: tako poleg že omenjenih primerov govorim *belkast*, *debelkast*, *dolček*, *dolca*, *kalčka*, *kalčkov*« (Pirnat 1979: 219).

izgovor in tonemski naglas navedena v oglatem oklepaju, jakostni naglas pa je označen na iztočnici (gl. Bajec idr. 1964: 6). Glede transkripcije pri primerih vidimo, da gre za fonološki tip transkripcije, edini odmik je označitev dvoglasniške variante fonema /v/, a nedosledno, saj pri večini primerov v položaju za samoglasnikom in pred soglasnikom oz. na koncu besede zapisana dvoustnična varianta (npr. *ávtó* [âũto], *bledopólt* [ble-dopôũt]), pri dveh primerih pa zobnoustnična varianta (*akopráv* [akoprâv], *akorávno* [akorâvno]). Iz primerov prav tako vidimo, da končna nezvenečnost (*brég* [brêg], *bród* [brôd]) in premena po zvenečnosti (*izpisáti* [izpisáti]) nista označeni, alofoni drugih zvočnikov niso posebej označeni (npr. [ŋ] *bankína* [bankîna]). Kvaliteta naglašanih samoglasnikov je določena z diakritikami, naglašena ozka *e* in *o* sta zaznamovana s piko pod simbolom, naglašena široka *e* in *o* pa z vejico, npr. *bojêč bojêča* [bojêč bojêča], *bród* [brôd], *bôlj* [bôlj]. V SSKJ je ostalo le znamenje za ožino pri tonemskem naglasu v zaglavju, vsi drugi *e* in *o* pa so obravnavani kot široki, zato je postalo diakritično znamenje za širino odvečno. Pleteršnik ni imel posebnega diakritičnega znamenja za označevanje širokih *e* in *o*, je pa bila taka navada v dialektologiji (gl. Kenda-Jež 2011).

3.4 SNB in druga izdaja SSKJ

Enak način označevanja izgovorjave in naglasa kot v prvi izdaji SSKJ je ostal tudi v drugi izdaji (SSKJ2). Novost je označevanje stopičnega naglasa s piko pod ⟨e⟩ in ⟨o⟩ (npr. *EKG* [êkagé]) ter označevanje zveneče in nezveneče nezvočniške variante fonema /v/, tj. [w] in [ʍ] (npr. *barvnoôlt* [barwnopou̯t], *vpisoválec-lca* [ʍpisovaũca]). Podatka o načinu normiranja novih besed (zajete že v *Slovarju novejšega besedja*, SNB) ni, čeprav Jurgec (2004) opredeli način anketiranja, predstavi tudi natančnejšo fonološko transkripcijo, ki temelji na IPA-transkripciji (glavna izjema je zapis šumnikov in zlitnikov s simboli iz slovenske abecede) in upošteva napredek v fonetiki, fonologiji in slovarpisju, a ta v končno obliko slovarja ni bila sprejeta.⁶ Jurgec (2004: 96) za SNB predvideva širše anketiranje, kot je bilo v rabi pri SSKJ, predvideva tudi akustično snemanje gradiva za sočasne instrumentalne raziskave. Zavzema se za označevanje sekundarnega naglasa pri tvorjenkah.

4 Tretja izdaja SSKJ

Tretja izdaja rastočega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ) nadaljuje tradicijo SSKJ, izgovor je zapisan v celoti z Riglerjevo transkripcijo in IPA-transkripcijo, a žal koncept ne prinaša jasnega podatka, kakšen je nabor simbolov, saj ta ne sledi objavi v Šuštaršič idr. 1995 niti v Jurgec 2004. Pomanjkljivosti so bile vidne že ob prvi objavi slovarskih gesel na spletu,⁷ npr. pri geslu *WC-škôljka* v IPA-transkripciji [ˈvɛ:tseˈfko:ljka] je bil sklop [lj] pred soglasnikom zapisan kot [lj], kar je narobe, saj se po normi predvideva izgovor palataliziranega [ʎ] ali nepalataliziranega [l]. Omenjena nedoslednost je bila kasneje odpravljena. Koncept eSSKJ (2015) predvideva nove

⁶ Svoj pogled na označevanje izgovorjave v eSSKJ predstavi Škofic (2009). Glej odziv Jurgec (2010) glede nedoslednega in napačnega navajanja v Škofic (2009).

⁷ Stanje 23. 10. 2017, pridobljeno s pomočjo orodja WayBack Machine.

raziskave govorenega knjižnega jezika, predvsem anketiranje. Izgovornim podatkom je dodan tudi posnetek govorca z gorenjsko tonematiko, čeprav je bila v strokovnih krogih izveden posvet o vključitvi tudi drugih tonemskih in netonemskih načinov izgovora. Omenimo, da eSSKJ ne upošteva instrumentalnih fonetičnih raziskav glede količnosti in sledi tradiciji in diahronim dognanjem, npr. glede količnosti naglašanih samoglasnikov (gl. Tivadar, Horjak 2021). Verjetno gre za posledice hierarhične strukture, v katero je bil ujet tudi Rigler.

Edina raziskovalka, ki se aktivno posveča pravorečnim vprašanjem pri eSSKJ, je Tanja Mirtič. S spletnimi perceptivnimi testi in anketami ugotavlja mesto naglasa in količnost naglašanih samoglasnikov (gl. Mirtič 2019, 2021), v katerih predvidoma večinsko sodelujejo posamezniki, ki se ukvarjajo z jezikom.⁸ Vzorec sodelujočih je različen, pri perceptivnih testih je sodelovalo 218 oseb (Mirtič 2019: 83), pri anketah pa 328–749 oseb (Mirtič 2022: 272), za tonemski naglas pa npr. le šest tonemskih govorcev (gl. Mirtič 2021: 61), kar je manj kot pri Riglerjevih anketah za SSKJ. Glede na pomanjkanje ustreznega korpusa je anketiranje najpriročajnejša metoda za ugotavljanje norme. Priporočljivejše bi bile ankete, ki ne temeljijo na pisnih stimulih, saj zapis lahko vpliva na izgovorno podobo. Dolgoročno bi bilo smiselno poleg anketiranja opravljati tudi instrumentalne meritve. Sklenemo lahko, da metodologija od Riglerjevega anketiranja ni bistveno napredovala, metodo je splet le približal sodelujočim.

5 Sklep

Osmislitev povezav med posameznimi izdajami SSKJ daje vpogled v minimalen napredek glede opremljenosti slovarjev s podatki o izgovoru, ki tudi v eSSKJ ne temeljijo na novjših fonetično-fonoloških dejstvih, slovar se raje drži tradicije in rešitev prejšnjih izdaj, za katere iz Riglerjevih razprav vemo, da SAZU ni dovoljevala pretiranega odmika od uveljavljene tradicije, četudi je bila ta odmaknjena od jezikovne rabe. Če se je ob prvi izdaji SSKJ izoblikovala Toporišičeva fonološka teorija, pri novjših izdajah tega napredka ni slutiti, saj niti teoretično in eksperimentalno utemeljene raziskave Jurgca za SNB ter raziskave drugih fonetikov in fonologov niso bile upoštevane. Anketiranje je v danih pogojih ustrezna metoda, čeprav bolj pristranska kot druge alternative. Rešitve vidimo v izvedbi akustičnih raziskav, zaželeno pa bi bila vzpostavitev korpusa govornih slovenščine, na katerem bi temeljile raziskave. Veljalo bi se zgledovati po primerih dobre prakse iz tujine, npr. po novi (deskriptivni) kodifikaciji nemške standardne izgovarjave v slovarju *Das Aussprachewörterbuch* (Kleiner, Knöbl 2015) na podlagi korpusa *Deutsch Heute* (dostopen preko portala *Datenbank für Gesprochenes Deutsch*), na podlagi katerega je nastal tudi portal *Atlas zur Aussprache des deutschen Gebrauchsstandards*, ali nad danskim portalom *[u]dtaleordbog.dk* (Schachtenhaufen 2020), ki je orientiran deskriptivno, saj ponuja izgovor besed, zapisan z različnimi transkripcijami v več govornih stilih.

⁸ Mirtič 2022 navede podatek, da se 55 respondentov (od 112) ukvarja z govornim knjižnim jezikom, tj. kar 49 % sodelujočih.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, Mile KLOPČIČ, France TOMŠIČ (ur.), 1964: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: poskusni snopič*. Ljubljana: SAZU.
- Atlas zur Aussprache des deutschen Gebrauchsstandards*. [Na spletu](#).
- Datenbank für Gesprochenes Deutsch*. [Na spletu](#).
- Helena DOBROVOLJC, 2018: O rafinirani izreki kot sredstvu družbenega razslojevanja v Bleiweisovih Novicah in Slovenskem narodu. *Teorija in praksa* 55/4. 906–27. [Tudi na spletu](#).
- eSSKJ. *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. [Na spletu](#).
- Helmut GLÜCK, Michael RÖDEL (ur.), 2016: *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: Metzler.
- Janko GOLIAS, 1970: Naše slovarske tegobe. *Mostovi* 7. 1–8.
- Peter JURGEC, 2004. Fonologija v slovarju novejšega besedja. *Jezikoslovni zapiski* 10/2. 89–101. [Tudi na spletu](#).
- Peter JURGEC, 2010: H K Posvetu o novem slovarju slovenskega jezika. *Slavistična revija* 57/3. 293–94. [Tudi na spletu](#).
- Peter JURGEC, 2015: Izgovor v Slovarju sodobnega slovenskega jezika. *Slovar sodobne slovenščine: Problemi in rešitve*. Ur. Vojko Gorjanc idr. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 382–92. [Tudi na spletu](#).
- Karmen KENDA-JEŽ, 2011: Fonetična transkripcija. *Slovenski lingvistični atlas 1*. Ur. Jožica Škofic. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–30. [Tudi na spletu](#).
- Stefan KLEINER, Ralf KNÖBL (ur.), 2015: *Das Aussprachewörterbuch*. Berlin: Duden.
- Koncept eSSKJ = Nataša GLIHA KOMAC idr. (ur.), 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015). Ljubljana: ZRC SAZU. [Na spletu](#).
- Korpus Gos*. [Na spletu](#).
- Tanja MIRTIC, 2019: Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ur. Hotimir Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 81–90. [Tudi na spletu](#).
- Tanja MIRTIC, 2021: Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja eSSKJ. *1. slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič, Marko Snoj. Ljubljana: SAZU. 53–64. [Tudi na spletu](#).
- Tanja, MIRTIC, 2022: Odnos jezikovnih uporabnikov do naglasnomestne problematike. *Pravopis na zrnu graha*. Ur. Tina Lengar Verovnik, Urška Vranjek Ošlak. Ljubljana: Založba ZRC. 271–85. [Tudi na spletu](#).
- Marta PIRNAT, 1979: Izgovor črke l (u, w ali v) kot u. *Slavistična revija* 27/2. 215–29. [Tudi na spletu](#).
- PKSSKJ 1971 = Pravorečna komisija Slovarja slovenskega knjižnega jezika, 1971: Naše slovarske tegobe II. *Mostovi* 8–10. 14–16.
- Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar I–II*. Ur. Metka Furlan. Ljubljana: ZRC SAZU. [Tudi na spletu](#).
- Jakob RIGLER, 1957: K našemu pravorečju. *Jezik in slovstvo* 2/7. 305–08. [Tudi na spletu](#).
- Jakob RIGLER, 1966: Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 11/1–2. 24–35. [Tudi na spletu](#).
- Jakob RIGLER, 1970: Akcentske variante I. *Slavistična revija* 18/1–2. 5–15. [Tudi na spletu](#).
- Jakob RIGLER, 1971a: Akcentske variante II. *Slavistična revija* 19/1. 1–12. [Tudi na spletu](#).

- Jakob RIGLER, 1971b: H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ. *Slavistična revija* 19/4. 433–62. [Tudi na spletu.](#)
- Jakob RIGLER, 1972: H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ. *Slavistična revija* 20/2. 244–51. [Tudi na spletu.](#)
- Jakob RIGLER, 1978: Akcentske variante III. *Slavistična revija* 26/4. 365–74. [Tudi na spletu.](#)
- Jakob RIGLER, 1980: O izgovoru črke l v SSKJ. *Slavistična revija* 28/1. 114–20. [Tudi na spletu.](#)
- Mirko RUPEL, 1946: *Slovensko pravorečje: Navodila za zborna ali knjižna izreko*. Ljubljana: DZS.
- Ruben SCHACHTENHAUFEN, 2020: Udtaleordbog.dk. [Na spletu.](#)
- SNB. *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. [Na spletu.](#)
- Jerica SNOJ, 1997: Škrabčevo zapisovanje glasovja v jezikoslovju. *Škrabčeva misel II*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 43–51. [Tudi na spletu.](#)
- SSKJ. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. [Na spletu.](#)
- SSKJ2. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. [Na spletu.](#)
- Jožica ŠKOFIC, 2009: Oznake za izgovarjavo v novem slovarju slovenskega jezika. *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ur. Andrej Perdih. Ljubljana: ZRC SAZU. [Tudi na spletu.](#)
- Stanislav ŠKRABEC, 1994a: *Jezikoslovna dela 1*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. [Tudi na spletu.](#)
- Stanislav ŠKRABEC, 1994b: *Jezikoslovna dela 2*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. [Tudi na spletu.](#)
- Stanislav ŠKRABEC, 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. [Tudi na spletu.](#)
- Stanislav ŠKRABEC, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Ur. Jože Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. [Tudi na spletu.](#)
- Rastislav ŠUŠTARŠIČ, Smiljana KOMAR, Bojan PETEK, 1995: Slovane: illustrations of the IPA. *Journal of the International Phonetic Association* 25/2. 86–90. [Tudi na spletu.](#)
- Hotimir TIVADAR, Luka HORJAK, 2021: Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja. *1. slovenski pravorečni posvet*. Ur. Tanja Mirtič, Marko Snoj. Ljubljana: SAZU. 17–34. [Tudi na spletu.](#)
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama: izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb: Jugoton.
- Jože TOPORIŠIČ, 1971a: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I. *Slavistična revija* 19/1. 55–75. [Tudi na spletu.](#)
- Jože TOPORIŠIČ, 1971b: Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I. *Slavistična revija* 19/2. 222–29. [Tudi na spletu.](#)

SUMMARY

This article deals with the presentation of pronunciation in the first edition of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Dictionary of the Slovenian standard language, *SSKJ*). The phonetic transcription of the *SSKJ* is partly based on the Slovene-German dictionary by Maks Pleteršnik, who adopted the phonetic notation of Stanislav Škrabec. The transcription used in the *SSKJ* is based, with some exceptions, on the *Slovenski pravopis* (Slovenian orthography); for example, the labial allophone [u̥] of the labiodental sonant /v/—in the dictionary entry, the dynamic accent is marked, the pitch accent follows in brackets. The user must follow the basic pronunciation rules of standard Slovenian, which are not indicated in the introductory part of the dictionary, Toporišič emphasizes. The pitch accent was prescribed by the dialectologist Jakob Rigler, who used the survey method. Other criticisms mainly concern the pronunciation of foreign words and the systematization of the pronunciation of the letter ⟨l⟩ as [u̥]. Rigler points out that some archaic pronunciations were demanded by the members of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. The second edition of the *SSKJ* notes additional variants of the labiodental sonant /v/ and secondary stress in borrowed words. The third edition of the *SSKJ* (*eSSKJ*) implements the international phonetic alphabet for the notation of Slovene pronunciation, but lacks the principles, although the idea of using it in the dictionary of new words of the Slovene language was made by Jurgec in 2004. The *eSSKJ* also does not follow the established facts about standard Slovene phonetics and phonology. The authors use online perception tests and surveys to re-describe the pronunciation of some Slovenian words. The article argues for the use of other established phonetic methods, such as acoustic studies.